

## Rozbrajanie, dozbrajanie. Metafory w dyskursie politycznym

### Arming and disarming. Metaphorical expressions in political discourse

**Abstract:** According to Cognitive Metaphor Theory, metaphorical expressions are considered to be a projection of a clearer and more easily comprehensible cognitive structure on a more abstract or complicated target domain. In other words, metaphorical expressions explain complicated and more abstract notions in terms of easier and less abstract phenomena. However, the choice of a source and a target domain often imposes a certain point of view and sanctions specific interpretations. This characteristic of metaphorical expressions makes them an extremely useful device for political persuasion.

Since the emergence of Cognitive Metaphor Theory there has been a growing number of research focused on the relations between figurative language, power and ideology. This paper focuses on processes of arming and disarming metaphorical expressions in political discourse. The author outlines basic tenets of Cognitive Metaphor Theory, as well as some of its implications on the relations between figurative language, persuasion and ideology. This paper gives also a very concise overview of previous research on arming and disarming metaphorical expressions by Teresa Dobrzyńska [1994] and a study on metaphorical expressions and ideology by Michael Billig and Katie Macmillan [2005].

**Key words:** cognitive linguistic, conceptual metaphor, political discourse

*Metafory stanowią jeden z podstawowych środków poznania. Spełniają też centralną rolę w budowaniu rzeczywistości społecznej i politycznej.*

(Lakoff, Johnson)

Studia nad metaforą w wystąpieniach publicznych sięgają czasów starożytnych retorów. Niemniej jednak rewolucyjna teoria Johnsona i Lakoffa rozpoczyna zupełnie nowy etap w badaniach nad wyrażeniami metaforycznymi. Od czasu opublikowania teorii metafory pojęciowej pojawia się wiele prac badawczych i analiz, które szczególnie uwagę poświęcają związkom wyrażen metaforycznych z ideologią i władzą. W dyskursie politycznym wypowiedzi poddawane są – „w sposób mniej lub bardziej jawny – funkcji perswazyjnej: ma [ją – A.P.-Z.] przekonać audytorium do określonego stanowiska, czasem też skłonić do pewnych zachowań” [Dobrzyńska 1994: 136]. Metafora, będąca naturalną figurą myślenia i mówienia o świecie, odgrywa w tym zakresie bardzo szczególną rolę.

W teorii amerykańskich badaczy metafora definiowana jest jako projekcja struktury jaśniejszej i bardziej zrozumiałej dziedziny pojęciowej (domeny źródłowej) na dziedzinę bardziej abstrakcyjną bądź skomplikowaną (domenę docelową). Wyrażenia metaforyczne wyjaśniają bardziej złożone i często abstrakcyjne pojęcia przez odniesienie ich do pojęć bliższych i łatwiejszych poznawczo. Dobór tych pojęć (nośnika metafory), jak i sposób odniesienia kierują uwagę odbiorcy metafory na wybrane aspekty opisywanego zjawiska, narzucają określony punkt widzenia i sankcjonują określone działania. Właściwość ta sprawia, że wyrażenia metaforyczne mogą stać się przydatnym narzędziem perswazji. Co więcej, jak pisze Teresa Dobrzyńska w pracy poświęconej związkom wyrażen metaforycznych i dyskursu politycznego:

Ukierunkowanie oglądu przez metaforę wyraża się też możliwością przeniesienia na temat metaforyczny całego kompleksu emocji i wartościowań towarzyszących nośnikowi, utrwalonego w postaci konotacji. Metafora odsłania więc nie tylko pewne oblicze rzeczy lub zjawiska, ale z reguły ukazuje swój przedmiot odniesienia w pewnej perspektywie aksjologicznej, narzucając tym samym odbiorcy określoną postawę wartościującą [Dobrzyńska 1994: 137].

Metafory – stosowane świadomie bądź nieświadomie – z reguły narzucają więc jakiś punkt widzenia i określoną perspektywę aksjologiczną. Dodatkowo wyrażenia metaforyczne utrudniają podjęcie dyskusji, ponieważ „konstrukcje przenośne będące nośnikiem ocen nie poddają się podstawowej procedurze komunikacyjnej warunkującej możliwość dyskusowania – procedurze negacji” [Dobrzyńska 1994: 141]. W zbiorze prac poświęconych badaniom korpusowym nad wyrażeniami metaforycznymi Alan Partington pisze:

Z przeprowadzonych badań wynika, że porównania (i metafory) są stosowane do tego, by prócz stwierdzenia podobieństwa wyrażać także opinie, tezy lub argumenty i w tym właśnie zakresie wyrażenia te nie poddają się weryfikacji pod kątem ich prawdziwości bądź fałszu [2006: 293]<sup>1</sup>.

O ile większość wypowiedzi dosłownych jest więc zasadniczo weryfikowalna, o tyle w przypadku wypowiedzi metaforycznych weryfikacja nie jest już taka prosta. Przykładowo, próbując zanegować stwierdzenie „polityk X to bryła lodu”, negujemy jedynie sens dosłowny tego wyrażenia: „polityk X nie jest bryłą lodu”, sens metaforyczny wyrażenia – czyjeś przekonanie o tym, że polityk X jest oziębły emocjonalnie – nie poddaje się jednak bezpośredniemu zabiegowi negacji<sup>2</sup>.

<sup>1</sup> Wszystkie przekłady są mojego autorstwa.

<sup>2</sup> Mówiąc o bezpośrednim zabiegu negacji, odwołuję się do cytowanego wyżej artykułu Partingtona oraz przywoływanej w nim pracy Bayleya z 1985 roku, w których autorzy twierdzą, że podczas gdy porównanie otwarte jest na procedurę bezpośredniej negacji, metafora wymaga w tym celu złożonej peryfrazы: „Where as simile is open to direct rebuttal: The economy is like a might engine. No, it's not metaphor is not; a complex circumlocution would be necessary to deny its aptness: The mighty engine of this nation is revved up Do you mean to suggest that the economy is a mighty engine? If you do, I must disagree” [Bayley 1985: 119, cyt. za: Partington 2006: 298].

Próba negacji wyrażenia metaforycznego może nie przynieść oczekiwanych rezultatów, Dobrzyńska pokazuje więc, że aby zanegować znaczenie wyrażenia metaforycznego, należy je przekształcić w taki sposób, aby za pomocą tej samej metafory skierować uwagę odbiorcy na inne wartości opisywanego zjawiska:

(...) jeśli dana metafora ukazuje określone zjawisko w sposób pozytywny, trzeba spowodować, żeby naświetlone ono zostało negatywnie, i *vice versa* – żeby zjawisko ujęte negatywnie ukazało swe pozytywy [Dobrzyńska 1994: 145].

Zabiegi „rozbrajania” i „dozbrajania” polegają więc na zmianie wartości aksjologicznej danego wyrażenia. „Rozbrajanie” to przedstawienie zjawiska ujętego negatywnie w pozytywnym świetle, natomiast „dozbrajanie” to określenie zjawiska ujętego pozytywnie w sposób negatywny. Jako przykład rozbrajania metafory Dobrzyńska podaje slogan: „Trzeba podać rękę upadającym zakładom, udzielając im długoterminowych kredytów”, który wywołał odpowiedź: „Ale trzeba uważać, żeby tonące przedsiębiorstwa nie pociągnęły za sobą całej gospodarki” [1994: 145]. Metafora podania pomocnej dłoni upadającym przedsiębiorstwom została przekształcona w taki sposób, aby ukazać, że pomoc niesie z sobą niebezpieczeństwo. Inny przykład procesu rozbrajania metafory podany przez Teresę Dobrzyńską to replika Waldemara Pawlaka na zarzut Jarosława Kaczyńskiego, że koalicja dwóch partii „to połączenie ognia z wodą”. Minister Waldemar Pawlak odpowiedział, że: „ogień i woda tworzą parę. Dobrze będzie, jeśli nie pójdzie ona w gwizdek, lecz będzie napędzać mechanizm państwa” [1994: 147]. W ten sposób Pawlak nie tylko rozbroił zastosowaną przez Kaczyńskiego metaforę żywiołów, lecz także zablokował możliwość rozbrojenia własnej metafory „pary”.

Proces dozbrajania metafory obserwować możemy między innymi na przykładzie robiących karierę w mediach metaforycznych „Polskich kłów”, oznaczających najnowocześniejszy sprzęt wojskowy – pociski JSSM, samoloty bezzałogowe itd. – z dumą przywoływanych przez administrację rządową. Wśród opozycji rządowej „Polskie kły” prezentowane są jednak jako uzębienie słabo osadzone w dżiastłach, a publicyści prześcigają się w profilowaniu teź metafory wyrażeniami typu: „możemy szczerzyć polskie kły, ale raczej z podkulonym ogonem”<sup>3</sup> lub „polskie kły to tak naprawdę plomby w ogólnym dramacie starzejącego się sprzętu”<sup>4</sup> czy też „polskie kły mogą być co najwyżej mleczakami”<sup>5</sup>.

Inny ciekawy przykład, który ilustruje zarówno proces profilowania wyrażenia metaforycznego, jak i jego rozbrajania, przedstawiają Michael Billig i Katie Macmillan w niezwykle interesującej pracy *Metaphor, idiom and ideology: the search for 'no smoking guns' across time* [2005: 459–480]. Metafora *smoking gun* – stosowana na określenie fizycznie istniejącego, niepodważalnego dowodu czyichś bezprawnych działań – pochodzi z czasów afery Watergate, a po raz pierwszy zastosowana została na okre-

<sup>3</sup> X. Lopiński, *Polskie kły z podkulonym ogonem – czyli o modernizacji naszej armii*, „Gazeta Bałtycka”, <http://gazetabaaltycka.pl/promowane/polskie-kly-z-podkulonym-ogonem-czyli-o-modernizacji-naszej-armii> [data pobrania: 4.10.2013].

<sup>4</sup> Krakauer, *Polskie kły skuteczna metoda odstraszenia każdego kto chciałby naszą ojczyznę zaatakować?*, „Obserwator Polityczny”, <http://obserwatorpolityczny.pl/?p=14191> [data pobrania: 4.10.2013].

<sup>5</sup> Tamże.

ślenie kaset magnetofonowych z nagraniem rozmowy prezydenta Nixona. Wyrażenie to odnosiło się do ujawnionych kaset, stanowiących niepodważalny dowód udziału prezydenta w aferze. W kolejnych latach metafora ta była mało aktywna. Budziła się z rzadka przy okazji pomniejszych afer politycznych i wykorzystywana była do określenia niepodważalnych dowodów w postaci nagrań, notesów itd. Jej pełna reaktywacja nastąpiła podczas konfliktu zbrojnego w Iraku, a dokładniej – w okresie intensywnych poszukiwań niepodważalnych dowodów na istnienie irackich magazynów broni masowego rażenia. W wywiadzie z 9 stycznia 2003 roku generał Colin Powell, zapytany o to, czy wsparcie inspektorów ONZ siłami wywiadu amerykańskiego *could produce the smoking gun between now and January 27*<sup>6</sup>, odpowiada:

Colin Powell: *Whether or not it produces, quote, a smoking gun or not by the January 27, I can't answer. But look at it this way: lack of evidence of a smoking gun doesn't mean that there isn't one.*

Thomas Brokaw: *But practically speaking, Mr Secretary, remembering your old military hat, don't you have to have irreparable evidence, what people in the country are calling a photo of a smoking gun, of some kind, before you can go to war against Saddam Hussein and expect international cooperation?*

Colin Powell: *No. If the international community sees that Saddam Hussein is not cooperating in a way that would allow you to determine the – the – truth of the matter, then he is in violation of the UN Resolution 1441-A. So you don't really have to have a smoking gun [cyt. za: Billig, Macmillan 2005: 474]*<sup>7</sup>.

Prowadzący wywiad dziennikarz używa wyrażenia *the smoking gun* w sensie metaforycznym, na oznaczenie niepodważalnego dowodu istnienia irackiej broni masowego rażenia. Z początku Powell nie kwestionuje znaczenia metafory *the smoking gun*, lecz stara się zachować wobec niej dystans i zdaje się podważać zasadność jej użycia (*quote* oraz forma *a smoking gun*). W kolejnym zdaniu wyrażenia tego używa w sposób, który zaciera jego metaforyczne znaczenie (*lack of evidence of a smoking gun*). W odpowiedzi na starania dziennikarza, aby powrócić do metaforycznego wymiaru wyrażenia *the smoking gun*, Powell staje się jednak bardzo konkretny – podaje numer rozporządzenia, po czym używa konstrukcji już w sposób metaforyczny.

Niecały miesiąc później, 5 lutego 2009 roku, tuż po złożeniu w ONZ amerykańskiego raportu o posiadaniu przez Irak broni masowego rażenia, w wywiadzie dla programu telewizyjnego *60 Minutes* Powell atakowany jest za brak dostarczenia

<sup>6</sup> Pomoże ujawnić do 27 stycznia „dymiący rewolwer” – niepodważalny dowód istnienia broni masowego rażenia

<sup>7</sup> CP: Nie jestem w stanie przewidzieć, czy do 27 stycznia uda się, czy się nie uda ujawnić, cytuję, „jakiś dymiący rewolwer”. Ale spójrzmy na to inaczej – brak dowodów istnienia dymiącego rewolweru nie oznacza, że tej broni tam nie ma. TB: Ale przejdźmy do rzeczy, panie ministrze, zważywszy na pana wojskową przeszłość, czy nie trzeba mieć niepodważalnych dowodów czegoś, co kolokwialnie nazywa się zdjęciem dymiącego rewolweru jakiegoś rodzaju, aby móc wypowiedzieć wojnę Saddamowi i oczekiwać międzynarodowego wsparcia? CP: Nie. Jeśli międzynarodowa społeczność widzi, że Husajn zachowuje się w sposób uniemożliwiający ustalenie prawdziwego stanu rzeczy, to narusza on rezolucję Nr 1441-A i nie trzeba mieć takich dowodów”.

dowodów na istnienie jakichkolwiek irackich arsenałów. Aby odeprzeć zarzuty prowadzącego, minister znów odwołuje się do metafory, ale już w nieco inny sposób:

Dan Rather: *And to those who say, 'Well, there's no smoking gun', would you argue with that?*

Colin Powell: *What do you mean by a smoking gun? How about lots of smoke? I think I put forward a case today that said there's lots of smoke. There are many smoking guns. When we say that he has had thousands of liters of anthrax, and we know it – he's admitted it, it's a matter of record, there's evidence, there's no question about it – is that a smoking gun? Is it a smoking gun that he has this horrible material somewhere in that country and he's not accounted for it? And the fact that he has not accounted for it, I say could be a smoking gun. It's been a gun that's been smoking for years<sup>8</sup> [cyt. za: Billig, Macmillan 2005: 475, podkr. A.P.-Z.].*

Na wyrażenie *no smoking gun* Powell reaguje jakby nie zrozumiał jego metaforycznego przesłania, po czym zaczyna je profilować w odmienny sposób niż funkcjonowało ono do tej pory. Metafora – stosowana na określenie niepodważalnego dowodu czyichś bezprawnych działań – u Powella określa sytuację, w której istnieje domniemanie bezprawnych działań, jednakże warunki zewnętrzne uniemożliwiają jednoznaczne zidentyfikowanie dowodów, a sam brak możliwości weryfikacji staje się dowodem na bezprawność tych działań. Metaforyczny dym, który pierwotnie oznaczał niepodważalność dowodu, u Powella zasnuwa wizję, uniemożliwiając tym samym lokalizację jakichkolwiek dowodów.

Procesy „rozbrajania” i „dozbajania” metafor mogą się jawić jako niewinne, słowne przepychanki. Metafora w dyskursie politycznym ukazać może jednak i nieco mroczniejsze oblicze. Metafora wyjaśnia odbiorcy nowe zjawiska lub przybliża pojęcia abstrakcyjne, tworzy nowe znaczenia lub dekonstruuje znaczenia już istniejące. Jednakże kiedy metafora zaczyna funkcjonować w języku jako idiom, jej metaforyczne znaczenie zaciera się, co w konsekwencji może się przyczynić do rozmycia i zniekształcenia znaczenia dosłownego. Jako przykład tego typu zjawiska George Lakoff podaje wyrażenia: *war on drugs, war on crime* czy *war on obesity*<sup>9</sup>. Idiomy te są tak głęboko zakorzenione w dyskursie publicznym, że gdy prezydent Bush deklarował *war on terrorism*<sup>10</sup>, hasło to nie zostało odebrane jako zapowiedź prawdziwej wojny, w której wkrótce zginąć mieli ludzie. W znamienym wystąpieniu na temat wojny nad Zatoką Perską George Lakoff stwierdza: „metafora ogranicza sposób oglą-

<sup>8</sup> D.R: A co odpowiedziałby pan tym, którzy twierdzą, że nie przedstawiono żadnego „dymiącego rewolweru”? C.P: Co ma pan na myśli, mówiąc „dymiący rewolwer”? Czy nie chodzi raczej o całe kłęby dymu? Wydaje mi się, że przedstawiłem dzisiaj argumenty dowodzące, że tego dymu jest tam mnóstwo. Tam jest bardzo wiele dymiących rewolwerów. Kiedy twierdzimy, że Saddam posiadał tysiące litrów węgla, a jesteśmy tego pewni – przyznał się, mamy dowody i nie ma co do tego żadnych wątpliwości – czy jest to dymiący rewolwer? Czy dymiącym rewolwerem jest fakt, że Husajn przechowuje tę potworną substancję gdzieś w tamtym kraju i nie ponosi za to odpowiedzialności? Właśnie to, że nie rozlicza się z tej broni, może być uznane za dymiący rewolwer. To jest rewolwer, który dymi już od lat.

<sup>9</sup> „wojna z narkotykami, wojna z przestępczością, wojna z otyłością”.

<sup>10</sup> „wojna z terroryzmem”.

du, podkreśla to, co widzimy, i narzuca część struktur wnioskowania, za pomocą których myślimy”<sup>11</sup>. Metafory, które zaczynają funkcjonować w dyskursie, przestają być postrzegane jako wyrażenia metaforyczne, a sposób oglądu, jaki wprowadzają, staje się ogólnie akceptowalnym sposobem postrzegania rzeczywistości – sposobem, który może ograniczać polityczną świadomość: „metafory, funkcjonujące jako rutynowe konstrukcje idiomatyczne, w dyskursie publicznym mogą przyczynić się do ograniczenia świadomości politycznej”<sup>12</sup>. Struktury znaczeń metaforycznych często podświadomie kształtują sposób, w jaki postrzegamy rzeczywistość. Stąd postulat Lakoffa o konieczności badań nad metaforą w kontekście społecznym wydaje się bardzo zasadny. Historia metafor w dyskursie publicznym – ich powstania czy idiomatyzacji, może dostarczyć bardzo wielu cennych wskazówek dotyczących życia społecznego określonej grupy. Gdy w opisie jakiegoś abstrakcyjnego zjawiska zaczyna dominować tylko jedna domena pojęciowa, można mówić o zubożeniu obrazu świata, a zanik procesów rozbrajania i dozbajania metafor może być jedną z oznak zamierania dialogu społecznego (np. monologu aparatu władzy).

Metafory w ujęciu językoznawstwa kognitywnego są naturalnymi figurami myśli i mowy, nie znaczy to jednak, że są niezmiennie lub że nie należy się z nimi spierać – rozbrajając je lub dozbajając. „Ideologia święci bowiem tryumfy wówczas, gdy znaczna część społeczeństwa uznaje dane idee i ich interpretacje za własne i naturalne, to jest zwykłe. Pełne zwycięstwo oznacza uznanie ich za niezmiennie w czasie i przestrzeni” [Czerwiński 2006: 244]. Sposoby funkcjonowania wyrażen metaforycznych ulegają ciągłym zmianom. Jedne metafory stają się idiomami, inne powoli usypiają. Uśpione metafory czasem się budzą, aby odegrać swoje nierzadko nowe role, po czym znów zasypiają pod pokładami nowych znaczeń.

## BIBLIOGRAFIA

- Bayley P. (1985). *Live Oratory in the Television Age: The Language of Formal Speeches*. W: G. Ragazini, D.R. Miller, P. Bayley (red.), *Campaign Language: Language, Image, Myth in the U.S. presidential election 1984*. Bologna: CLUEB.
- Billig M., Macmillan K. (2005). *Metaphor, idiom and ideology: the search for 'no smoking guns' across time*. „Discourse and Society” 16, s. 459–480.
- Czerwiński M. (2006). *O potrzebie badań dyskursu*. „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” 41, s. 239–252.
- Dobrzyńska T. (1994). *Mówiąc przenośnie... Studia o metaforze*. Warszawa: Instytut Badań Literackich.
- Lakoff G., Johnson M. (1988). *Metafory w naszym życiu*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.

<sup>11</sup> Z wystąpienia Lakoffa pt. *Metaphor and War: The Metaphor System Used to Justify War in the Gulf*, [www2.iath.virginia.edu/sixties/HTML\\_docs/Texts/Scholarly/Lakoff\\_Gulf\\_Metaphor\\_1.html](http://www2.iath.virginia.edu/sixties/HTML_docs/Texts/Scholarly/Lakoff_Gulf_Metaphor_1.html) [data pobrania: 30.08.2011].

<sup>12</sup> Tamże.

- Lakoff G. (2011). *Metaphor and War: The Metaphor System Used to Justify War in the Gulf*, 30.08.2011, [www2.iath.virginia.edu/sixties/HTML\\_docs/Texts/Scholarly/Lakoff\\_Gulf\\_Metaphor\\_1.html](http://www2.iath.virginia.edu/sixties/HTML_docs/Texts/Scholarly/Lakoff_Gulf_Metaphor_1.html) [data pobrania: 10.10.2015].
- Partington A. (2006). *Metaphors, motifs and similies across discourse types*. W: A. Stefanowitsch, S.Th. Gries (red.), *Corpus-Based Approaches to Metaphor and Metonymy*. Berlin: Mouton de Gruyter.